Książnica Śląska t. 42, 2026
ISSN 0208-5798
CC BY-NC-ND 4.0

MARTA KASPROWSKA-JARCZYK

Biblioteka Śląska
ORCID: 0000-0001-5507-8081

Kobiety z Kresów w naukach historycznych Górnego Śląska – Urszula Szumska, Julia Radziszewska i Janina Berger-Mayerowa

Streszczenie

Artykuł przypomina sylwetki kobiet pochodzenia kresowego, które rozpoczęły bądź ukończyły studia historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, a po 1945 roku związały swą działalność zawodową ze śląskim środowiskiem naukowym. Autorka przedstawia biografie Urszuli Szumskiej, która od 1945 roku mieszkała w Bytomiu, oraz Julii Radziszewskiej, pracującej od roku akademickiego 1958/1959 w Wyższej Szkole Pedagogicznej, a później w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Sporo miejsca poświęcono omówieniu osiągnięć naukowych obu badaczek, ze szczególnym uwzględnieniem ich dorobku w dziedzinie źródłoznawstwa. W artykule przywołano także postać Janiny Berger-Mayerowej, które ukończyła studia historyczne we Lwowie, lecz ostatecznie związała swoją karierę z Biblioteką Śląską jako bibliotekarka i badaczka zbiorów zabytkowych.

Słowa kluczowe

Kresy, Górny Śląsk, nauki historyczne, źródłoznawstwo, Urszula Szumska, Julia Radziszewska, Janina Berger-Mayerowa

W 1945 roku rozpoczęła się ekspatriacja Polaków z terenów włączonych do Związku Radzieckiego. W licznych transportach opuszczali Lwów i inne miasta Kresów Południowo-Wschodnich zwykli, często niewykształceni ludzie, jak również artyści, architekci, inżynierowie, lekarze, nauczyciele, studenci i uczeni. Wśród akademików było spore grono kobiet, które na Śląsku związały się ze środowiskiem naukowym i uniwersyteckim. Wymieńmy tylko kilka nazwisk: prawniczka Oktawia Górniok, literaturoznawczyni, badaczka dziejów książek i bibliotek Maria Pawłowiczowa, psycholożka Maria Julia Bolechowska, matematyczka Maria Zajączkowska, geolożka Maria Witkiewicz, filozofka Maria Kokoszyńska-Lutmanowa czy ichtiolożka Zofia Kozikowska.

Na Górny Śląsk po 1945 roku trafiły również kobiety, które ukończyły bądź rozpoczęły studia historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Zagadnienie wkładu przedstawicieli i przedstawicielek inteligencji kresowej w rozwój szkolnictwa wyższego, a szczególnie nauk historycznych na Górnym Śląsku, nie zostało dotychczas opracowane w sposób kompletny. Właściwie tylko w artykule Joanny Januszewskiej-Jurkiewicz *Kresowe rodowody kadry Uniwersytetu Śląskiego* znajdujemy informacje o badaczach i badaczkach (Stefan Maria Kuczyński, Michał Komaszyński, Julia Radziszewska i Stanisław Michalkiewicz), którzy przenieśli do Katowic tradycje lwowskiej szkoły historycznej[1]. W szerszym kontekście badania nad udziałem historyczek w życiu akademickim w całej Polsce prowadzą Joanna Kolbuszewska[2] i Iwona Dadej[3]. Z kolei Stanisław Nicieja omawia w swoich publikacjach wpływ kobiet z Kresów na rozwój Wyższej Szkoły Pedagogicznej, a później Uniwersytetu Opolskiego[4].

W moich rozważaniach chciałabym przypomnieć sylwetki Urszuli Szumskiej i Julii Radziszewskiej, ponieważ ich dokonania badawcze i niezwykła wręcz pracowitość zasługują na uznanie i szacunek. Z kolei postać Janiny Berger-Mayerowej została uwzględniona w niniejszych rozważaniach jako ich dopełnienie i ciekawy przykład kobiety, wykształconej historyczki, która zajęła się pracą naukową i badawczą w bibliotekach lwowskich i katowickich.

[1] J. Januszewska-Jurkiewicz, *Kresowe rodowody kadry Uniwersytetu Śląskiego*, [w:] *Niezwykła więź Kresów Wschodnich i Zachodnich. Wpływ lwowian na rozwój nauki i kultury na Górnym Śląsku po 1945 roku*, pod red. K. Heskiej-Kwaśniewicz, A. Ratusznej i E. Żurawskiej, Katowice 2012, s. 65–67.

[2] J. Kolbuszewska, *Kobiety w drodze na naukowy Olimp… Akademicki awans polskich historyczek (od schyłku XIX wieku po 1989 rok)*, Łódź 2020; taż, *Kobiety w Akademii. Droga do samodzielności naukowej polskich historyczek w XX stuleciu*, [w:] *Kobiety niepokorne. Reformatorki – buntowniczki – rewolucjonistki. Herstorie*, red. I. Desperak, I. Kuźma, Łódź 2017, s. 93–108; taż, *Kobiety w nauce – akademicki awans polskich historyczek wczoraj i dziś*, „Sensus Historiae" 2015, nr 2, s. 105–124.

[3] I. Dadej, *Habilitacja — bariera czy kariera? Porządek płci w polskiej kulturze akademickiej pierwszej połowy XX wieku*, Warszawa 2022; *Zawód i powołanie. Kobiety w naukach historycznych w Polsce w pierwszej połowie XX wieku*, Warszawa 2019.

[4] S. Nicieja**,** *Alma Mater Opoliensis: ludzie, fakty, wydarzenia. Księga jubileuszowa wyższego szkolnictwa na Śląsku Opolskim***,** Opole 2005.

Urszula Szumska[5] urodziła się 21 lutego 1907 roku w Stanisławowie, mieście należącym wówczas do Królestwa Galicji i Lodomerii (w granicach monarchii austro-węgierskiej). Była najstarszym z siedmiorga dzieci Ludwika Szumskiego i Wincentyny z Mazepów. Miała m.in. braci: Augusta (1912–1986) i Jana (1913–1983), żołnierzy Armii Krajowej, Tadeusza (1918–1991), żołnierza II Korpusu, i Zdzisława (1921–2002), który po 1945 roku był związany z Katowicami i angażował się w rozwój miejscowej kultury fizycznej. Pierwsze lata życia spędziła w Stanisławowie, mieście położonym u zbiegu Bystrzycy Sołotwińskiej i Bystrzycy Nadwórniańskiej, założonym przez Andrzeja Potockiego i nazwanym przez niego na cześć ojca.

W 1911 roku Szumscy przenieśli się do Tustanowic pod Borysławiem, gdzie ojciec czteroletniej Urszuli został zatrudniony przy budowie szybów naftowych. Borysław, który leżał u stóp Karpat, wchłonął okoliczne miejscowości położone na pagórkach: Mraźnicę, Banię, Ratoczyn, Tustanowice, Wolankę, Hubnicze i był miastem niezwykle brudnym, którego krajobraz zdominowały wszechobecne szyby naftowe. Jak pisał Stanisław Nicieja: „Borysław kojarzył się z czarnymi, zabryzganymi ropą wieżami, z głębokimi ranami w ziemię zadanymi ostrymi świdrami”[6]. Od 1913 roku Urszula Szumska uczęszczała do miejscowej szkoły powszechnej.

Podczas I wojny światowej Ludwik Szumski został zmobilizowany do armii austriackiej i poszedł na front. Jego najbliżsi znaleźli się wówczas w bardzo trudnej sytuacji materialnej, która nie poprawiła się po powrocie rannego ojca do domu w 1916 roku. Ważnym momentem dla całej rodziny było odzyskanie przez Polskę niepodległości, a Urszula Szumska tak po latach wspominała wydarzenia jesieni 1918 roku w Borysławiu:

> […] mama wysłała mnie po coś do Borysławia. Ku memu zaskoczeniu na ulicach miasteczka kłębił się tłum ludzi, dzwoniły wszystkie dzwony kościelne i cerkiewne, wyły syreny kopalniane. W pewnym momencie zobaczyłam swego ojca stojącego w tłumie wokół bryczki, w której siedziało kilku oficerów-legionistów. Ojciec spostrzegł mnie i wziąwszy na ręce powiedział: „Dziś powstała niepodległa Polska”[7].

W latach 1919–1924 Szumscy mieszkali w Stryju, będącym wówczas miastem powiatowym w województwie stanisławowskim oraz miejscem stacjonowania kil-

[5] Biografię Urszuli Szumskiej podaję za: E. Gigilewicz, L. Popek, P. Sokołowski, T. Zych, *Wstęp*, [w:] *Dokumenty zbrodni wołyńskiej*, t. 1, oprac. E. Gigilewicz i in., Warszawa-Lublin-Tarnobrzeg 2023, s. 16–26; M. Kasprowska-Jarczyk, *Urszula Szumska*, [w:] *Leksykon Kresowianie na Śląsku po 1945 r.*, https://leksykonkresowian.instytutslaski.pl/index.php/Urszula_Szumska [dostęp: 15.05.2026]; Redakcja, *Szumska Urszula*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, z. 202, Warszawa-Kraków 2014, s. 375–376; B. Szwedo, *Wpisani w historię miasta. Tarnobrzeski słownik biograficzny*, t. 1, Tarnobrzeg 2013, s. 210–212; T. Zych, *Dr Urszula Szumska (1907–1994)*, https://www.kul.pl/dr-urszula-szumska-1907-1994,art_113816.html [dostęp: 1.08.2026]; *Z odległej i nieodległej przeszłości. Rekonstrukcje, interpretacje, refleksje*, red. A. Żywczok, M. Kitlińska-Król, Katowice 2019, s. 166–167.

[6] S. Nicieja, *Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych*, t. 1: *Lwów, Stanisławów, Tarnopol, Brzeżany, Borysław*, Opole 2012, s. 210.

[7] Cyt. za: S. Nicieja, *Między Stanisławowem a Opolem. Urszula Szumska (1907–1994)*, „Indeks. Pismo Uniwersytetu Opolskiego” 2003, nr 3–4, s. 61.

ku jednostek Wojska Polskiego. Zajmowali lokal w pobliżu dworca. Tutaj przeżyli wojnę polsko-bolszewicką z 1920 roku i atak kozaków Budionnego, podczas którego ukrywali się na strychu. Urszula uczęszczała do miejscowego Gimnazjum Sióstr Nazaretanek – szkoły, którą w 1922 roku pozbawiono praw państwowych, doprowadzając ostatecznie do jej likwidacji w 1927 roku[8]. Ze względu na trudną sytuację finansową rodziny, która pogorszyła się jeszcze po śmierci ojca w 1924 roku, dziewczyna zajmowała się udzielaniem korepetycji. 30 maja 1925 roku zdała maturę.

Urszula Szumska z matką i młodszym rodzeństwem przeniosła się do Lwowa, gdzie rozpoczęła studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza. Słuchała wykładów wybitnych uczonych, m.in. Franciszka Bujaka, Jana Ptaśnika, Kazimierza Twardowskiego i Adama Szelągowskiego. Uczęszczała na seminarium profesora Stanisława Łempickiego, który był kierownikiem katedry historii oświaty i szkolnictwa oraz wybitnym znawcą epoki renesansu. Współpracowała z pismem „Minerwa Polska" (w drugim roczniku zamieszczono recenzję pracy Heleny Radlińskiej *Z przeszłości pracy oświatowej w Polsce* jej autorstwa)[9]. W marcu 1930 roku obroniła pracę magisterską.

Od 1 września 1930 roku pracowała w Państwowym Gimnazjum w Łańcucie. W roku szkolnym 1932/1933 była nauczycielką języka polskiego, historii i ćwiczeń cielesnych w Państwowym Gimnazjum w Nisku (od 1935 roku Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego)[10]. W 1933 roku została zatrudniona w Tarnobrzegu, w koedukacyjnym Państwowym Gimnazjum, gdzie uczyła języka polskiego i historii. Szkoła powstała z początkiem roku szkolnego 1909/1910 jako Cesarsko-Królewska Szkoła Realna z wykładowym językiem polskim. Od 1926 roku patronem placówki był hetman Jan Tarnowski. Urszula Szumska została zatrudniona przez dyrektora Romana Janickiego, w szkole poznała grono zaangażowanych i pełnych pasji nauczycieli, m.in. Maksymiliana Duhla, Józefa Nussbauma, Zygmunta Szewerę, księdza Tomasza Gunię, Józefa Wojnasa, Ignacego Płonkę. Włodzimierza Pawlisza czy Józefa Zmłockiego. Tadeusz Zych podkreśla, że tarnobrzescy nauczyciele gimnazjalni byli wówczas mocno zaangażowani w życie społeczne miasta, stanowili jego elitę intelektualną i wywierali decydujący wpływ na kształt miejscowej inteligencji[11].

18 maja 1934 roku Urszula Szumska zdała na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie egzamin pedagogiczny i otrzymała stały etat nauczycielski w tarnobrzeskim gimnazjum. W pamięci swoich wychowanek zachowała się jako wymagający pedagog, zwracający szczególną uwagę na poprawność językową:

[8] D. Kozieł, *Kronika sióstr Nazaretanek w Stryju z lat 1939–1945*, „Nasza Przeszłość" 2001, t. 95, s. 404.

[9] W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki (1886–1947). Twórca lwowskiej szkoły historii wychowania*, Toruń 2012, s. 47, 224.

[10] *100 lat Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Czarnieckiego w Nisku*, pod red. M. Kowalika, Nisko 2012, s. 279.

[11] *Księga jubileuszowa z okazji 100-lecia Szkoły Realnej, Gimnazjum i Liceum w Tarnobrzegu*, pod red. T. Zycha, Tarnobrzeg 2009, s. 7.

> Dr Szumska uczyła języka polskiego, historii i zagadnień życia współczesnego. Była niezmiernie uzdolnionym pedagogiem, ale również wymagającym. Jej wykłady z historii wygłaszane wspaniałą polszczyzną były rewelacją w tamtych latach. Troskę o piękną polszczyznę wpajała uczniom z żelazną konsekwencją podczas wszystkich swoich lekcji[12].

W podobny sposób wspominał ją Eugeniusz Dąbrowski w książce *Bez broni*:

> Wykładów pani dr Szumskiej nie zapomni się do końca życia. To nic, że była ostra, to nic, że niektórzy uważali ją za złośnicę. Ale głęboko w pamięci i sercu pozostały nam jej lekcje zarówno polskiego, gdy uczyła nas piękna literatury, jak i historii, gdy kreśliła nam sylwetkę księdza Skargi wołającego o naprawę Rzeczpospolitej[13].

W Tarnobrzegu należała do Koła Przyjaciół Harcerstwa. Od roku szkolnego 1934/1935 z ramienia placówki była opiekunką dwóch drużyn dziewczęcych (I Drużyny im. Emilii Plater oraz II Drużyny im. Elizy Orzeszkowej). Wraz z druhnami uczestniczyła w zlocie ZHP w Spale w 1935 roku, brała udział w licznych biwakach, wycieczkach i obozach letnich[14]. Po latach jej uczennice wspominały:

> Wiele zdjęć z tamtego okresu uwieczniło profesorkę Szumską wraz z młodzieżą na wycieczkach i biwakach, z harcerkami i harcerzami – pięknie uśmiechniętą. Przychodziła na wycieczki – tak, jak my ubrana w szary harcerski mundur i miała dużo wyrozumiałości dla nieudolnie gotujących zupę na własnoręcznie zbudowanej kuchni polowej[15].

Urszula Szumska obok pracy nauczycielskiej i harcerskiej uczestniczyła również w życiu naukowym Lwowa. Należała do Polskiego Towarzystwa Historycznego[16], uczęszczała na seminarium doktorskie prowadzone przez profesora Stanisława Łempickiego, gdzie w latach 1929–1939 jedenaście rozpraw przygotowały kobiety[17]. W 1937 roku obroniła pracę *Anglia a Polska w epoce humanizmu i reformacji (związki kulturalne)*, która została wydana drukiem w ramach serii „Prace Historyczno-Kulturalne" redagowanej przez profesora Łempickiego. Zamierzeniem tego wybitnego historyka była popularyzacja wyników badań młodych uczonych, jego wychowanków. W ramach tego projektu wydawniczego, realizowanego w latach 1935–1939, wydrukowano również prace Łukasza Kurdybachy, Adama Ursela, Karola Lewickiego[18].

W 1939 roku Urszula Szumska została przeniesiona do Lwowa. Miała objąć posadę adiunkta na Uniwersytecie Jana Kazimierza[19]. Jednocześnie została nauczycielem w XI Gimnazjum Męskim im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich, mieszczącym się

[12] I. Flis, W. Zielińska, *Przed i po II wojnie światowej*, [w:] *Szkoła w rysie historycznym i wspomnieniach*, Tarnobrzeg 1987, s. 99.

[13] E. Dąbrowski, *Bez broni*, wyd. II poprawione i rozszerzone, Warszawa 1990, s. 46.

[14] I. Kozimala, *Lwowska Chorągiew Harcerek ZHP w latach 1911–1939*, Przemyśl 2003, s. 142.

[15] I. Flis, W. Zielińska, *Przed i po II wojnie światowej*…, s. 99.

[16] *Sprawozdanie Polskiego Towarzystwa Historycznego 1 IV 1937–31 III 1938*, dołączone do: „Kwartalnik Historyczny" 1938, t. 52, s. 54 [po zeszycie 4, z osobną numeracją od 1].

[17] J. Suchmiel, *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939*, Częstochowa 2000, s. 207–209.

[18] W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki*…, s. 55.

[19] Stanisław S. Nicieja twierdzi, że Urszula Szumska pomimo znakomitego debiutu naukowego nie została asystentką na uniwersytecie ze względów finansowych. Zob. S. Nicieja, *Między Stanisławowem a Opolem*…, s. 62.

przy ulicy Szymonowiczów. Planowała wyjazd naukowy na stypendium do Wielkiej Brytanii, jednakże wybuch wojny uniemożliwił realizację tych planów.

Podczas okupacji sowieckiej pracowała w XI Gimnazjum Męskim, przekształconym w dziesięciolatkę. Dyrektorem szkoły został wówczas ślusarz z Kijowa, mający spore kłopoty z pisaniem. Do grona pedagogicznego dołączono kilku Rosjan, którzy mieli zadbać o właściwą postawę nauczycieli[20]. 15 sierpnia 1940 roku została przeniesiona do szkoły nr 72. Pomagała wówczas osobom deportowanym w głąb ZSRR, zaopatrując je w żywność i ciepłą odzież.

Zaangażowała się w działalność konspiracyjną, należała do Związku Walki Zbrojnej, a później do Armii Krajowej. Współpracowała z Izydorą Dąmbską i Aleksandrą Dąmbską (Rudecką)[21]. Po zajęciu Lwowa przez Niemców uczestniczyła w tajnym nauczaniu, wykładała historię na poziomie szkoły średniej. Do jej największych zasług należało wywiezienie ze Lwowa, przechowanie oraz przekazanie po wojnie osobom bezpośrednio zainteresowanym protokołów tajnych matur. Maria Oberc w swoich wspomnieniach podkreślała:

> Ile trzeba było wytrwałości, a ile uporu, żeby je przechowywać, żeby właśnie je ocalić ze Lwowa przed zastawą stołową czy ubraniami, czymś, co w danej chwili – jakby wskazywały racjonalne przesłanki – było bardziej przydatne i sensowne do ocalenia[22].

W maju 1943 roku została aresztowana razem z matką i grupą uczniów przez policję ukraińską, która oddała ją w ręce gestapo. Została osadzona w więzieniu przy ul. Łąckiego, gdzie przebywała przez kilka tygodni.

Działała także w organizacjach pomocowych: Radzie Głównej Opiekuńczej i Polskim Czerwonym Krzyżu. Po opuszczeniu więzienia nadal prowadziła tajne nauczanie oraz kierowała działem pomocy uchodźcom i poszkodowanym w Radzie Głównej Opiekuńczej (Polski Komitet Opiekuńczy Lwów-Miasto). Należała do zarządu wołyńskiego Komitetu Ziem Wschodnich, którym kierował Stanisław Nowotyński. Prowadziła wówczas niezwykle ważną pracę nad dokumentacją zbrodni dokonywanych przez ukraińskich nacjonalistów na ludności polskiej na Wołyniu, Podolu i Polesiu, zbierała relacje od uciekinierów, sporządzała listy ofiar.

Od lipca 1944 roku, po ponownym zajęciu Lwowa przez wojska sowieckie, pracowała jako pielęgniarka w przychodni przeciwgruźliczej przy ulicy Lindego 7, która była jednocześnie kryjówką i punktem kontaktowym dla żołnierzy Armii Krajowej. 14 lutego 1945 roku została aresztowana przez NKWD i osadzona w więzieniu na Brygidkach, gdzie była wielokrotnie i brutalnie przesłuchiwana.

[20] Tamże, s. 62.

[21] Nazwiska Urszuli Szumskiej nie znajdziemy w bazie „Kresowi żołnierze Armii Krajowej" ani w publikacjach Jerzego Węgierskiego poświęconych okręgowi lwowskiemu Armii Krajowej. Fakt ten tłumaczy Maria Obercowa w artykule wspomnieniowym poświęconym Izydorze Dąmbskiej. Zob. M. Obercowa, *Kilka wspomnień o Izydorze Dąmbskiej*, [w:] *Izydora Dąmbska 1904–1983. Materiały z sympozjum „Non est necesse vivere, necesse est philosophari" Kraków, 18–19 grudnia 1998 r.*, zebrał i oprac. J. Perzanowski, Kraków 2001, s. 119.

[22] M. Oberc, *Profesor dr Izydora Dąmbska w tajnym nauczaniu*, „Ruch Filozoficzny" 1978, nr 2–4, s. 124.

Została zwolniona 29 marca 1945 roku bez dokumentów, co groziło kolejnym aresztowaniem. Przez kilka tygodni ukrywała się u znajomych, wreszcie wraz z rodziną (matką Wincentyną, siostrą i bratem Janem) wyjechała ze Lwowa. Po latach tak wspominała opuszczenie Lwowa:

> Rano w dzień wyjazdu poszłam do kościoła dominikanów. Był prawie pusty, jedynie tu i ówdzie siedziały pojedyncze osoby modląc się i płacząc. Nagle cicho zagrały organy jakby żegnając nas wyruszających nie wiadomo gdzie i na jak długo […]. Jechaliśmy szybko ulicą Gródecką w kierunku rogatki. Siedziałam przy szparze plandeki okrywającej samochód. Przed oczami przesuwały mi się szybko znajome lwowskie kamienice. Samochód oddalał się, a ja w milczeniu patrzyłam na niknącą w oddali wieżę kościoła św. Elżbiety. Czy czułam żal? Z pewnością tak, ale pocieszałam się, że przecież niedługo tu wrócę[23].

Po krótkim pobycie w Krakowie rodzina Szumskich w maju 1945 roku trafiła do Bytomia. Zamieszkali w kamienicy przy ul. Piekarskiej 61. Początkowo warunki lokalowe były bardzo trudne, w mieszkaniu nie było nawet szyb w oknach[24]. Po śmierci siostry w 1953 roku Urszula Szumska zaopiekowała się swoją siostrzenicą, Małgorzatą Kaganiec, która miała wówczas niespełna rok. W latach 1945–1951 pracowała w Państwowym Gimnazjum Żeńskim im. Ludwiki Radziejewskiej w Bytomiu. W 1951 roku została przeniesiona do Liceum im. Jana Smolenia, gdzie pracowała jako nauczycielka historii do 1962 roku. W pamięci jednego z uczniów, Mieczysława Szemalikowskiego, zapisała się jako pedagog dbający przede wszystkim o prawdę historyczną:

> Profesor Szumska ucząca historii i jednocześnie nasza wychowawczyni przychodziła, robiła wykład, potem podawała bibliografię i wydawała polecenie, żeby pójść do Biblioteki Śląskiej i doczytać wszystko, czego nie powiedziała. Robiła to inteligentnie, bo wskazywała miejsca przed rozdziałami dotyczącymi akurat omawianego na lekcji tematu, ale też miejsca po nich następujące. Zaglądaliśmy do innych książek i potajemnie uzupełnialiśmy wiedzę, bo przecież podręczniki radzieckich historyków, Winogradowa na przykład, były straszne, bez polskich nazwisk. A nasza nauczycielka, która doktoryzowała się przed wojną na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, była przecież uczulona na pewne sprawy[25].

Była zatrudniona również w miejscowym technikum oraz szkole handlowej w Chorzowie. Prowadziła zajęcia dla słuchaczy Wyższego Kursu Nauczycielskiego oraz kursu wstępnego do Akademii Lekarskiej (1948). Dla swoich uczniów i wychowanków organizowała obozy wędrowne i kolonie, czerpiąc z doświadczeń zdobytych w przedwojennej pracy harcerskiej.

W Bytomiu kontynuowała działalność w Komitecie Ziem Wschodnich. Do 1947 roku w jej mieszkaniu mieściła się organizacyjna komórka konspiracyjna Okręgu Południowego Komitetu Ziem Wschodnich, która udzielała pomocy finansowej Kresowianom znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej. Współpracowała wówczas z Stanisławem Nowotyńskim, Marianem Gubrynowiczem i Konradem Surą.

[23] M. Kaganiec, *Kresowianie w Bytomiu*, Bytom 2014, s. 23–26.

[24] Tamże, s. 31.

[25] *My. Opowieści Smoleniaków*, przygotował zespół: M. Galiczek i in., Bytom 2008, s. 73.

Do 1955 roku była inwigilowana przez Urząd Bezpieczeństwa Publicznego jako osoba podejrzana o wrogość wobec nowego systemu. W Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach zachowały się akta Urszuli Szumskiej, w których znajduje się m.in. jej oświadczenie złożone 19 kwietnia 1947 roku w Powiatowym Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Bytomiu[26]. Po ogłoszeniu amnestii zdecydowała się na ujawnienie swojej pracy konspiracyjnej w Kole [wł. Komitecie] Ziem Wschodnich we Lwowie i Bytomiu. Jej szczególną zasługą jest przechowanie i ukrycie archiwum dokumentującego rzeź wołyńską. Materiały te przywiozła ze sobą ze Lwowa do Bytomia, gdzie dokonała ich podziału. Część zostawiła u siebie, a resztę ukryła u znajomej w piwnicy pod startą węgla. W 1947 roku podczas rewizji w jej mieszkaniu funkcjonariusze Urzędu Bezpieczeństwa skonfiskowali jeden z zeszytów zawierający wykaz Polaków zamordowanych przez Ukraińców na Wołyniu w latach 1942–1943. Domagała się zwrotu tych cennych materiałów, uzasadniając, że stanowią jej własność prywatną i są niezbędne do przygotowywanej właśnie pracy naukowej[27].

W 1958 roku przekazała część dokumentów (materiały Rady Głównej Opiekuńczej miasta Lwowa i Komitetu Opiekuńczego we Lwowie, księgi rejestracyjne uchodźców z Wołynia i Małopolski Wschodniej za lata 1943–1944, karty osób poszukiwanych przez PCK, karty opiekuńcze uchodźców oraz kopie maszynowe ksiąg zawierających wykazy osób pomordowanych i zeznania świadków) w depozyt do zbiorów Ossolineum we Wrocławiu[28]. Wówczas nikt poza Urszulą Szumską nie wiedział, że jest to tylko fragment archiwum wołyńskiego. Najważniejsza część tego wyjątkowego zbioru, zawierająca trzy zeszyty ze spisanymi relacjami świadków rzezi wołyńskiej opatrzonych podpisami, odnalazła się w połowie 2021 roku w Tarnobrzegu i obecnie znajduje się w zbiorach Muzeum Zamku Tarnowskich w tym mieście. Szumska przekazała najcenniejsze dokumenty wołyńskie Bolesławowi Zyburze[29], swojemu wychowankowi z tarnobrzeskiego gimnazjum, kiedy spotkali się już po wojnie w Bytomiu, a on zabrał je do Tarnobrzega i ukrył

[26] Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach. Sprawa operacyjna dot. Szumska Urszula, sygn. IPN Ka 02/1614.

[27] T. Zych, *Jeszcze o dr Urszuli Szumskiej*, „Dzikoviana. Rocznik Muzeum-Zamek Tarnowskich w Tarnobrzegu" 2024, t. 10, s. 162–164.

[28] Część z tych materiałów została opublikowana w pracy: L. Kulińska, *Dzieje Komitetu Ziem Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943–1947*, t. 1, Kraków 2002, s. 347–446.

[29] Bolesław Zybura (1920-1979), syn Bronisława Zybury i Marii z Jagoszewskich, nauczycieli w Dębie. W 1937 roku ukończył gimnazjum w Tarnobrzegu. Po zdaniu matury w Nisku rozpoczął studia na Politechnice Lwowskiej. Działał w ZWZ-AK, współpracował z oddziałem „Jędrusie" (prowadził m.in. nasłuch radiowy i uczestniczył w drukowaniu gazetki „Odwet"). Po aresztowaniu ojca w 1941 roku ukrywał się w Janowie Małopolskim jako Józef Jankiewicz. W okolice Tarnobrzega wrócił w połowie 1942 roku i działał w oddziale partyzanckim pod dowództwem Kazimierza Bogacza (pseudonim „Bławat"). Od 1941 roku posługiwał się pseudonimem „Wrona", jak również fikcyjnym nazwiskiem Karol Wroński. Od 1943 roku używał fałszywego nazwiska Wincenty Kramarz. W maju 1945 roku przyjechał do Gliwic, gdzie ukończył studia na tamtejszej politechnice. Był bardzo zdolnym inżynierem, przez lata pracował w biurze projektowym BIPROHUT w Gliwicach. Zob. T. Sudoł, *Losy Bronisława Zybury i jego rodziny*, „Zeszyty Nowodębskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego" 2009, z. 6, s. 56–70.

na strychu w swoim rodzinnym domu[30]. Zapewne chodziło o zabezpieczenie tych cennych materiałów przed funkcjonariuszami Urzędu Bezpieczeństwa.

W 1961 roku Urszula Szumska podjęła pracę w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Opolu, do czego w znacznym stopniu przyczyniły się starania profesora Maurycego Horna. Była adiunktem w Instytucie Historii (najpierw w Katedrze Historii Epoki Przedfeudalnej, później w Zakładzie Historii Nowożytnej). Wśród studentów cieszyła się ogromnym szacunkiem. Tak pisał o niej Stanisław Nicieja, jeden z jej opolskich wychowanków:

> […] była w latach 1961-1977 jednym z najbardziej szanowanych, a jednocześnie budzących respekt wykładowców. Prowadziła zajęcia z historii powszechnej i Polski czasów Jagiellonów i Wazów. Krzewiła kult faktu i posługując się znakomicie skonstruowanym wykładem uczyła dumy z własnej historii. Nigdy nie ulegała koniunkturalnym naciskom ideologicznym twierdząc, że znajomość prawdziwej historii własnego narodu jest obowiązkiem patriotycznym. Zaskarbiła sobie szacunek swoją działalnością konspiracyjną w okupowanym Lwowie, w którym prowadziła tajne komplety i działała w strukturach AK. Więziona początkowo przez gestapo, a później NKWD na Łąckiego i Brygidkach cudem przeżyła wojnę[31].

Należała do Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, w którym przez pewien czas pełniła obowiązki sekretarza. Wspólnie z profesorem Henrykiem Borkiem, filologiem i onomastą związanym z opolską Wyższą Szkołą Pedagogiczną, opublikowała w 1976 roku rozprawę *Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do r. 1740. Studium nazewnicze i społecznościowo-narodowościowe*, w której napisała część poświęconą historii miasta w XVII i XVIII wieku. Swoje artykuły drukowała również w „Zeszytach Naukowych Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu". W latach 1960–1962 była zatrudniona także w Ośrodku Metodycznym w Bytomiu jako instruktor dla nauczycieli historii. Wówczas przygotowała dwa zeszyty *Materiałów pomocniczych do nauki historii Śląska*. Uczestniczyła w spotkaniach Bytomskiego Klubu Literackiego, gdzie bardzo chętnie opowiadała o przeszłości miasta. Władysław Studencki pisał, że była „wyposażona w ogromną erudycję historyka, zniewalającą do słuchania nie tylko rzeczywistością wykładu, ale żarliwością słowa"[32]. Była również członkiem miejscowego koła PTTK.

Urszula Szumska w 1977 roku przeszła na emeryturę. Zmarła 27 stycznia 1994 roku i została pochowana na bytomskim cmentarzu Mater Dolorosa. Z okazji 750-lecia Bytomia redakcja gazety „Życie Bytomskie" zaliczyła ją do grona osób współtworzących miejski Panteon i nazwała „Damą niezłomną"[33]. 6 lutego 2014 roku, przy okazji obchodów 20. rocznicy śmierci, została upamiętniona przez władze Bytomia. Na ścianie kamienicy przy ul. Piekarskiej 61, gdzie mieszkała od 1945 roku, umieszczono tablicę pamiątkową przypominającą postać tej wybitnej wykładowczyni historii i wychowawczyni kilku pokoleń uczniów i studen-

[30] Chodzi o dom przy ulicy Jasińskiego (dawna ulica Ogrodowa 26) w Tarnobrzegu, który w przeszłości należał do rodziny Jagoszewskich, a po ślubie Bronisława Zybury z Marią z Jagoszewskich był domem nowożeńców. Do 1992 roku był własnością kolejnych pokoleń rodziny Zyburów. Od 1992 roku należy do rodziny Przybysiów.

[31] S. Nicieja, *Alma Mater Opoliensis*…, s. 224.

[32] W. Studencki, *Wieczory bytomskie (silva rerum)*, Wrocław 1967, s. 232.

[33] M. Hałaś, *Dama niezłomna. Urszula Szumska*, „Życie Bytomskie" 2004, nr 12, s. 13.

tów[34]. 17 listopada 2025 roku odsłonięto tablicę poświęconą Urszuli Szumskiej w Tarnobrzegu, w Liceum Ogólnokształcącym im. Mikołaja Kopernika przy ul. Jachowicza 13, w którym przed laty pracowała jako nauczycielka. Tablicę umieszczono na szkolnej „ścianie pamięci", gdzie upamiętnieni zostali również inni nauczyciele i absolwenci tej szkoły[35].

Drugą wyjątkową kobietą związaną z Kresami Południowo-Wschodnimi i działającą w środowisku naukowym historyków na Górnym Śląsku jest **Julia Radziszewska**. Nazwisko tej mediewistki jest wymieniane w opracowaniach dotyczących dziejów i rozwoju Wydziału Humanistycznego i Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego[36]. Profesor Joanna Januszewska-Jurkiewicz przypomniała jej postać w artykule *Kresowe rodowody kadry Uniwersytetu Śląskiego*[37].

Urodziła się 30 kwietnia 1919 roku w Przeworsku[38]. Była córką Jana Grydziuka, urodzonego w 1888 roku, i Karoliny (z domu Damiszewskiej), która żyła w latach 1894–1986. W okresie dwudziestolecia międzywojennego, na który przypadło jej dzieciństwo i młodość, Grydziukowie mieszkali w Zaleszczykach, w najbardziej wysuniętym na południe zakątku II Rzeczypospolitej, gdzie panował łagodny i ciepły klimat, którzy przyciągał wczasowiczów i kuracjuszy oraz sprzyjał hodowli owoców i winorośli.

W roku szkolnym 1937/1938 Julia Grydziuk ukończyła Państwowe Gimnazjum w Zaleszczykach. Dyrektorem szkoły był wówczas Mieczysław Jan Zawałkiewicz, biolog, prezes miejscowego Towarzystwa Szkoły Ludowej i „Bursy Polskiej", który wcześniej pracował jako nauczyciel w Kamionce Strumiłłowej i został odznaczony Krzyżem Walecznych (1920/1921)[39]. W Zaleszczykach działało od 1890 roku Państwowe Seminarium Nauczycielskie Męskie, w ramach którego w 1933 roku utworzono koedukacyjne klasy gimnazjalne. W 1936 roku, kiedy ostatni rocznik seminarzystów zdał egzaminy maturalne, szkołę przemianowano na Państwowe Gimnazjum. Powstanie tej nowoczesnej placówki było przede wszystkim zasługą nauczycieli i rodziców uczniów, którzy dobrowolnie opodatkowali się dość wy-

[34] (m), *Upamiętnili Damę Niezłomną*, „Życie Bytomskie" 2014, nr 6, s. 13.

[35] *Tablica pamiątkowa poświęcona dr Urszuli Szumskiej*, https://www.kul.pl/tablica-pamiatkowa-poswiecona-dr-urszuli-szumskiej,art_113818.html [dostęp: 1.08.2026].

[36] Z. Woźniczka, *Historia współczesna i jej rola w kształtowaniu tożsamości na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w XX wieku jako problem badawczy i dydaktyczny*, [w:] *Badanie kultury. Ludzie, projekty, realizacje*, pod red. A. Gomóły i M. Pacukiewicza, Katowice 2016, s. 195; M. Fic, *Pół wieku edukacji historycznej na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Z dziejów Instytutu Historii UŚ (1969–2019)*, „Studia Historica Gedanensia" 2019, t. 10, s. 68–71.

[37] J. Januszewska-Jurkiewicz, *Kresowe rodowody kadry Uniwersytetu Śląskiego*…, s. 66-67.

[38] Biogram Julii Radziszewskiej podaję za: M. Kasprowska-Jarczyk, *Julia Maria Radziszewska*, [w:] *Leksykon Kresowianie na Śląsku po 1945 r.*, https://leksykonkresowian.instytutslaski.pl/index.php/Julia_Radziszewska [dostęp: 17.05.2026]; *„Non omnis moriar". Zmarli Pracownicy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 1968–2008*, red. A. Barciak, Katowice 2008, s. 302–303; *Złota księga nauk humanistycznych 2004*, red. K. Pikoń, Gliwice 2004, s. 327. Stanisław S. Nicieja uważa, że Julia Radziszewska pochodziła z Zaleszczyk.

[39] *XII. Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum Państwowego w Kamionce Strumiłłowej za rok szkolny 1930/31*, Kamionka Strumiłłowa 1931, s. 52.

sokimi kwotami przeznaczonymi na ten cel[40]. W roku szkolnym 1937/1938, kiedy Julia Grydziuk zdawała maturę, w gimnazjum pracowali m.in. Grzegorz Boroszczuk (matematyk i fizyk), Franciszek Hołowaty (łacinnik i muzyk, opiekun szkolnej orkiestry), Wiktoria Wilhelmina Kempska (magister rysunków i nauczycielka ćwiczeń cielesnych), Hilary Eugeniusz Kotowicz (historyk i geograf, opiekun koła krajoznawczego), Jan Kotowicz (działacz Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół", Związku Strzeleckiego i opiekun szkolnego koła Ligi Ochrony Powietrznej i Przeciwgazowej, nauczyciel zajęć praktycznych), Maria Olchawianka (doktor filozofii, polonistka), Agnieszka Eugenia Przeworówna (polonistka), Józef Teofil Schwartz (nauczyciel języka niemieckiego, autor monografii o Zaleszczykach), Józef Witold Tokarski (nauczyciel ćwiczeń cielesnych i historii), Aleksander Żołewicz (rusycysta) oraz katecheci: ks. Józef Adamski (proboszcz parafii rzymskokatolickiej w Zaleszczykach), Joan Czukor (wikariusz parafii grekokatolickiej w Zaleszczykach) i Majer Seidmann (uczył religii mojżeszowej)[41].

We wspomnieniach Amelii (Mili) Mesner (z domu Sandberg), Żydówki pochodzącej z Zaleszczyk, możemy przeczytać o gimnazjum i jego pracownikach w końcu lat 30. XX wieku:

> Szkoła Średnia w Zaleszczykach przyjmowała ograniczoną ilość uczniów pochodzenia żydowskiego i ukraińskiego. Było to zarządzenie władz zwierzchnich, a nie lokalnej administracji. Nasz dyrektor, Mieczysław Zawałkiewicz, był uczciwym człowiekiem o miłym usposobieniu, lubianym i szanowanym przez wszystkich uczniów. Języka polskiego uczyła nas utalentowana i inteligentna Agnieszka Przeworówna. Zaszczepiła w nas trwałą miłość do bogatej literatury polskiej, zwłaszcza do poezji. Inscenizowała i reżyserowała szkolne przedstawienia teatralne. Była również komendantką hufca przysposobienia wojskowego dla dziewcząt[42].

Młodzież mogła rozwijać swoje zainteresowania i pasje w kołach naukowych i organizacjach działających w gimnazjum. Młoda Julia Grydziuk prowadziła w miejscowej szkole podstawowej żeńską drużynę harcerską, którą wspierało Koło Przyjaciół Harcerstwa założone w 1933 roku, na czele którego stał dyrektor Zawałkiewicz[43].

Jesienią 1938 roku rozpoczęła studia na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, jednak wybuch II wojny światowej uniemożliwił ich ukończenie. Wiadomo, że kontynuowała naukę w trybie tajnym. W 1940 roku wróciła do Zaleszczyk, gdzie podczas okupacji radzieckiej pracowała w Polskiej Szkole Średniej w Zaleszczykach (1940–1942, 1944–1945). W czasie okupacji niemieckiej była zatrudniona w szwalni i pracowała jako nauczycielka kompletów tajnego nauczania (1942–1944).

---

[40] S.S. Nicieja, *Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych*, t. 3: *Zaleszczyki, Kosów, Chodorów, Kałusz oraz Abacja*, Opole 2013, s. 35.

[41] *I. Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Zaleszczykach za rok szkolny 1937/1938*, Zaleszczyki 1938, s. 11–13.

[42] Cyt. za: https://www.sawsrodnas.ca/23listopada2015.html [dostęp: 17.05.2026].

[43] I. Kozimala, *Koła Przyjaciół Harcerstwa w Okręgu Lwowskim Związku Harcerstwa Polskiego*, [w:] *Dziedzictwo Kresów: nauka i edukacja*, red. I. Kozimala, A. Królikowska, B. Topij-Stempińska, Kraków 2013, s. 225.

Julia Grydziuk po zakończeniu II wojny światowej została przymusowo wysiedlona z Kresów i zamieszkała w Krakowie, gdzie kontynuowała studia uniwersyteckie. Tytuł magistra filozofii z zakresu historii uzyskała na Uniwersytecie Jagiellońskim już w 1946 roku. W latach 1946–1953 pracowała jako nauczycielka historii w Liceum Sztuk Plastycznych w Krakowie[44], dodatkowo w latach 1948–1949 była zatrudniona w Liceum Muzycznym w Krakowie. Wspomniane Liceum Sztuk Plastycznych początkowo mieściło się w budynku przy ul. Juliusza Lea 18, a kilka dodatkowych pomieszczeń znajdowało się przy ul. Krowoderskiej 5. Pierwotnie była to szkoła dwuletnia, której dyrektorem był artysta malarz Jan Mrozicki. Z czasem przekształciła się w szkołę koedukacyjną o pięcioletnim okresie nauczania, której program łączył przedmioty artystyczne z ogólnokształcącymi[45]. Wychowanek szkoły, Roman Polański (rocznik 1950) tak pisał o zatrudnionej w liceum kadrze pedagogicznej:

> Choć w polskich szkołach uczono wówczas jedynie sztuki oficjalnie uznanej i literatury socrealistycznej, w moim nowym liceum pedagodzy nie przywiązywali wielkiej wagi do dyrektyw politycznych. Zapoznali mnie z pisarstwem Gombrowicza, które otworzyło mi drogę najpierw do Brunona Schulza, a potem do Kafki. Nauczyciele wypracowali własny system omijania ograniczeń programu. Zostawiali, na przykład, w jakimś widocznym miejscu otwartą książkę z „niezatwierdzonymi" reprodukcjami kubistów czy surrealistów. Wszyscy, których to interesowało, bez pudła znajdowali sposób, by trafić do tych zakazanych, a tak bardzo pożądanych owoców[46].

W latach 1948–1955 obowiązki dyrektora szkoły pełnił Włodzimierz Hodys, charyzmatyczny artysta plastyk, przed wojną związany z Lwowem. Ten znakomity wykładowca prezentował przed młodymi adeptami sztuki dzieje kultury intelektualnej i artystycznej znacznie rozleglejsze niż zakładały to ówczesne programy nauczania. Był znawcą literatury, muzyki, filozofii, pilnie śledził przemiany sztuki współczesnej[47].

Julia Grydziuk równolegle zajmowała się pracą naukową. W latach 1946–1949 pod opieką profesora Jana Dąbrowskiego przygotowała dysertację *Problemy pogranicza polsko-węgierskiego w XVI i początkach XVII wieku*. Decyzją Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego z dnia 6 grudnia 1949 roku otrzymała stopień naukowy doktora filozofii z zakresu historii. Od 1950 roku była zatrudniona na Uniwersytecie Jagiellońskim, najpierw jako asystentka w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii, a później jako starszy asystent i starszy wykładowca w Katedrze Historii Powszechnej Średniowiecznej, którą kierował jej mistrz – profesor Jan Dąbrowski. Zajmowała się wówczas przede wszystkim związkami polsko-węgierskimi oraz badaniami nad źródłami średniowiecznymi. Wraz z Krystyną Pieradzką, Józefem Garbacikiem, Józefem Dużykiem, Danutą Rederową,

[44] U. Perkowska, *Studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1945–1948/49*, Kraków 2001, s. 204.

[45] R. Krzyk, *Działalność Państwowego Liceum Sztuk Plastycznych w Krakowie ze szczególnym uwzględnieniem założeń organizacyjno-programowych*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie" 1996, z. 179, s. 37–46.

[46] R. Polański, *Roman*, przeł. K. i P. Szymanowscy, Warszawa 1989, s. 73.

[47] M. Reinhard-Chlanda, *Włodzimierz Hodys – indywidualność pedagoga i animatora sztuki*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Arte et Educatione" 2014, t. 9, s. 186.

Krystyną Stachowską i Stanisławem Gawędą należała do grona wychowanków i następców profesora, kontynuujących wytyczone przez niego kierunki badań[48]. Znalazła się w gronie przyjaciół i uczniów Jana Dąbrowskiego, którzy z okazji jego 70. urodzin przygotowali tom jubileuszowy *Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego* (Warszawa 1960).

Przez dwanaście lat, poczynając od 1951 roku, a kończąc na roku 1963, pracowała w zespole kierowanym przez profesora Jana Dąbrowskiego, który zajmował się dziełem Jana Długosza *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*[49]. Wraz z Krystyną Pieradzką, Krystyną Stachowską i Stanisławem Gawędą przygotowała rozbiór krytyczny tomów z lat 1385-1480. Zajmowała się szczegółowym opracowaniem materiału źródłowego, ustalała prawdziwość faktów historycznych zawartych w kronice i sprawdzała ich chronologię. Uczestniczyła również w przygotowaniu reedycji i przekładu na język polski pierwszej i drugiej księgi *Roczników* Jana Długosza, obejmującej wydarzenia do roku 1038. Tłumaczenia dokonał zespół, w skład którego wchodzili również: Anna Strzelecka, Krystyna Stachowska, Andrzej Jochelson, Zbigniew Jabłoński i Stanisław Gawęda. Jerzy Wyrozumski zauważył, że: „Długie godziny, dni, tygodnie, miesiące, lata spędziła na komentowaniu tekstu [Jana Długosza – MK-J], odbywając równocześnie zajęcia dydaktyczne w pełnym wymiarze godzin"[50].

Od roku akademickiego 1958/1959 pracowała równolegle w Katedrze Historii na Wydziale Filologiczno-Historycznym Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach. Władze katowickiej uczelni zabiegały o samodzielnych pracowników naukowych przede wszystkim w pobliskim Krakowie, ponieważ na Górnym Śląsku nie było wykształconych kadr uniwersyteckich. Kierownikiem Katedry Historii był Kazimierz Popiołek, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego i badacz historii Śląska, związany z Śląskim Instytutem Naukowym. Studia historyczne w WSP otwarto w roku akademickim 1957/1958 początkowo tylko w trybie zaocznym dla osób pracujących. Pracownikami Katedry byli wówczas również m.in. badacz starożytności Józef Wolski, wychowanek Uniwersytetu Jagiellońskiego Jan Pachoński – specjalista w zakresie historii wojskowości – oraz dyrektor Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach Michał Antonów. W Katowicach była zatrudniona jako adiunkt, pełniła obowiązki sekretarza Katedry Historii, którą od 1963 roku kierował Jan Pachoński. Wówczas zajmowała się przede wszystkim studiami źródłoznawczymi dotyczącymi zagadnień ruskich, czeskich, węgierskich i polskich[51].

Ostatecznie w 1963 roku Julia Radziszewska zrezygnowała całkowicie z pracy na Uniwersytecie Jagiellońskim. Ta decyzja nie była zapewne łatwa, ale dawała

[48] K. Baczkowski, *Jan Dąbrowski (1890–1965)*, [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Humanistycznego*, pod red. J. Dybca, Kraków 2000, s. 333.

[49] J. Wyrozumski, *55 lat pracy nad krytyczną reedycją dziejów Polski Jana Długosza*, „Nauka" 2006, nr 2, s. 153–166.

[50] J. Wyrozumski, *Wspomnienie o Julii Radziszewskiej (1919–2008)*, „Alma Mater" 2008, nr 102, s. 64.

[51] M. Fic, *Pół wieku edukacji historycznej…*, s. 68–69; *„Wyrósł z dobrego drzewa". Uniwersytet Śląski 1968–1998. Fakty, dokumenty, relacje*, red. A. Barciak, Katowice 1998, s. 228–229.

mediewistce szansę na samodzielność naukową. W krakowskiej Katedrze Historii Średniowiecznej profesora Jana Dąbrowskiego było zatrudnione grono zdolnych i ambitnych adiunktów. Młodym naukowcom, nawet posiadającym duży dorobek i spore doświadczenie dydaktyczne, niezwykle trudno było tam uzyskać samodzielność, otworzyć własną katedrę czy swobodnie budować zespół uczniowski, ponieważ starsze pokolenie profesorów obsadzało kluczowe stanowiska. W Katowicach Julia Radziszewska znalazła się w gronie organizatorów miejscowego środowiska historyków, była jedną z ważniejszych postaci w Katedrze Historii WSP i czołową mediewistką w regionie.

W 1968 roku powołano Uniwersytet Śląski, gdzie historię można było studiować na Wydziale Humanistycznym (od 1973 roku na Wydziale Nauk Społecznych). W roku akademickim 1968/1969 działała Zespołowa Katedra Historii, a od czerwca 1969 roku Instytut Historii. Siedziba historyków mieściła się w kilku pokojach w budynku obecnego Śląskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Katowicach (przy ulicy Wita Stwosza 17a). Pierwszymi etatowymi pracownikami wspomnianego Instytutu obok Julii Radziszewskiej byli: rektor Kazimierz Popiołek (jednocześnie pierwszy dyrektor Instytutu), wcześniejsi pracownicy Uniwersytetu Jagiellońskiego i WSP w Katowicach: Jan Pachoński i Wanda Zarembina, a także Alfons Mrowiec, Kazimierz Sarna, Mieczysław Grzyb, Tadeusz Żerdziński oraz Tadeusz Kaszper. W ramach Instytutu Historii działały od 1969 roku początkowo dwa zakłady: Historii Starożytnej i Średniowiecznej, którym kierował przybyły z Uniwersytetu Łódzkiego Stefan Maria Kuczyński oraz Historii Nowożytnej i Najnowszej, który prowadził Jan Pachoński. Studia stacjonarne w zakresie historii otwarto w 1969 roku, pierwszych 37 absolwentów tego kierunku opuściło uczelnię w 1974 roku.

Julia Radziszewska od 1968 roku była zatrudniona w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego na stanowisku adiunkta, pracowała w Zakładzie Historii Starożytnej i Średniowiecznej razem z profesorem Kuczyńskim – znawcą epoki Jagiellońskiej, Andrzejem Kuniszem – absolwentem Uniwersytetu Jagiellońskiego i Wandą Zarembiną, z którą współpracowała w Krakowie w zespole profesora Dąbrowskiego. W 1969 roku, na podstawie rozprawy *Studia z dziejów Spisza*, otrzymała na Uniwersytecie Jagiellońskim stopień doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie historii Polski średniowiecznej. W 1970 roku została docentem w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego. Z biegiem lat kadrę Instytutu zasilili kolejni pracownicy naukowi pochodzący z różnych ośrodków, a także asystenci. W latach siedemdziesiątych rozbudowano jego strukturę, a siedzibę przeniesiono do nowego gmachu na ulicy Bankowej[52]. Julia Radziszewska przez niespełna rok, na przełomie lat 1979 i 1980, była kierownikiem Zakładu Historii Starożytnej i Średniowiecznej na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego (zastąpiła na tym stanowisku Andrzeja Kunisza)[53].

Przez lata pracy w Katowicach prowadziła zajęcia akademickie, zarówno wykłady, jak i ćwiczenia, w zakresie kilku przedmiotów: historia średniowieczna Pol-

[52] M. Fic, *Pół wieku edukacji historycznej*…, s. 69–71.

[53] Archiwum Uniwersytetu Śląskiego. Akta osobowe dr hab. Julii Radziszewskiej, sygn. 3 / R sam.

ski, historia średniowieczna powszechna, wstęp do badań historycznych (historiografia) oraz nauki pomocnicze historii. W ramach tego ostatniego przedmiotu uczyła studentów praktycznej pracy ze starymi dokumentami, nierzadko w języku łacińskim, zwracała uwagę na odczytywanie dawnego pisma (paleografię), badanie dokumentów oficjalnych (dyplomatykę) oraz chronologię[54].

Julia Radziszewska była też opiekunem proseminariów mediewistycznych i seminariów magisterskich. Te elitarne zajęcia praktyczne, na których studenci pod jej opieką analizowali teksty źródłowe i przygotowywali swoje pierwsze, samodzielne prace naukowe, cieszyły się sporą popularnością. Przeniosła do Katowic warsztat historyka, z którym zapoznała się na Uniwersytecie Jana Kazimierza i na Uniwersytecie Jagiellońskim. Na swoich seminariach zwracała szczególną uwagę na wnikliwą lekturę i krytykę źródeł. Była promotorem dwóch rozpraw doktorskich: *Polityka Macieja Korwina wobec Polski w latach 1458–1490* Idziego Panica (obrona w 1980 roku) oraz *Kształtowanie się stanu szlacheckiego na Górnym Śląsku* Urszuli Zgorzelskiej (obrona w 1982 roku). Była też recenzentką pracy doktorskiej Antoniego Barciaka *Polityka zagraniczna i ideologia polityczna monarchii Przemysława Otokara II*[55]. W pamięci śląskiego środowiska akademickiego zapisała się jako promotor niezwykle wymagający, skrupulatny, ale jednocześnie głęboko życzliwy. Przenosząc lwowskie i krakowskie obyczaje uniwersyteckie do Katowic, budowała bliskie, mistrzowskie relacje ze swoimi uczniami.

W środowisku górnośląskich historyków Julia Radziszewska znalazła warunki do własnej i twórczej pracy naukowej. To tutaj dokonała swojego najważniejszego odkrycia jako badaczka dawnych źródeł historiograficznych. Opracowała i przygotowała edycję nieznanego szesnastowiecznego dzieła Macieja Stryjkowskiego *O początkach, wywodach, działalnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego* […], która została wydana w Państwowym Instytucie Wydawniczym w 1978 roku[56]. Równolegle w Katowicach opublikowała monografię *Maciej Stryjkowski, historyk – poeta z epoki Odrodzenia*, w której omówiła biografię i erudycję, scharakteryzowała spuściznę drukowaną i rękopiśmienną oraz przedstawiła warsztat i poglądy tego twórcy. Zdaniem Jerzego Wyrozumskiego „obie te publikacje winny były stać się podstawą nominacji profesorskiej" dla Julii Radziszewskiej[57].

Jej zainteresowania naukowe skupiały się nie tylko na średniowiecznych i szesnastowiecznych dziełach historiograficznych. Zajmowała się także dziejami regionów przygranicznych południowej Polski. Jej badania dotyczyły m.in. stosunków politycznych i gospodarczych między Polską a Węgrami w średniowieczu, a także przynależności administracyjnej i kulturowej terytorium Spisza na przestrzeni wieków. Prowadziła również prace nad dziejami misji dyplomatycznych m.in. kronikarza Macieja Stryjkowskiego i Rudolfa von Rüdesheim (biskupa wrocławskie-

[54] Tamże.

[55] *Dr hab. Julia Radziszewska*, https://archiwum.nauka-polska.pl [dostęp: 1.08.2026].

[56] Podczas przygotowywania edycji źródłowej kroniki Macieja Stryjkowskiego współpracowała z profesor Marią Karpluk z Uniwersytetu Jagiellońskiego, która również miała korzenie kresowe.

[57] Tamże, s. 64.

go oraz legata papieskiego). Wspólnie z profesorem Władysławem Dziewulskim z Opola włączyła się w nurt badań regionalnych. Analizowała powiązania genealogiczne, datacje oraz dokumenty wystawiane przez książąt z linii Piastów opolskich, ze szczególnym uwzględnieniem postaci ostatniego Piasta opolskiego Jana (Janusza) Dobrego.

Publikowała artykuły w wielu czasopismach naukowych, m. in. w „Małopolskich Studiach Historycznych", „Roczniku Krakowskim", „Kwartalniku Historii Kultury Materialnej", „Zeszytach Naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego", „Śląskim Kwartalniku Historycznym Sobótka", „Zeszytach Naukowych Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach" oraz „Pracach Naukowych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach" i „Studiach Warmińskich".

Życie prywatne Julii Radziszewskiej było związane z Krakowem. To tutaj poznała i poślubiła Stefana Radziszewskiego (1913–2015), inżyniera elektromechanika, absolwenta Akademii Górniczo-Hutniczej[58]. W tym mieście urodziła w 1951 roku swojego najstarszego syna. Tutaj stale mieszkała, chociaż pracowała w Katowicach. 30 września 1989 roku przeszła na emeryturę, ale nadal była aktywna naukowo.

Zmarła 23 lutego 2008 roku[59], została pochowana na cmentarzu wojskowym przy ul. Prandoty w Krakowie. Jerzy Wyrozumski tak wspominał ją po śmierci:

> Julia Radziszewska uchodziła jednak wśród historyków za profesora. Była osobą niezwykle pracowitą. Przez życie starała się przejść niemal chyłkiem, niezauważona. Nie szukała rozgłosu, nie walczyła o swoje sprawy. Chciałoby się powiedzieć, że się przystosowała do życia uniwersyteckiego, z którego też się wycofała, jak przypuszczam, z pewną ulgą. Była niezwykle życzliwa ludziom i nad wyraz pogodna. Taką ją pamiętam i żegnam, w imieniu środowiska historyków krakowskich, jako jej młodszy kolega[60].

Jej spuścizna, na którą składają się korespondencja, prace naukowe i materiały warsztatowe, znajduje się obecnie w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie. Stefan Radziszewski oprócz materiałów po zmarłej żonie przekazał bibliotece wspomnienia s. Emilii Radziszewskiej o jej ojcu Józefie Radziszewskim[61].

Mówiąc o kobietach, które ukończyły studia historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, a potem znalazły się na Górnym Śląsku, nie można zapomnieć o **Janinie Bergerównie** (później **Berger-Mayerowej**)[62]. Jej rodzicami

[58] *Stefan Radziszewski 1913–2015*, oprac. Z. Sulima, [w:] *Informator nr 22 Stowarzyszenia Wychowanków Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie*, Kraków 2016, s. 175–176.

[59] W haśle biograficznym poświęconym Julii Radziszewskiej zamieszczonym w drukowanym leksykonie *Kresowianie na Śląsku po 1945* roku znajduje się błędna data śmierci badaczki. Zob. M. Kasprowska-Jarczyk, *Julia Maria Radziszewska,* [w:] *Kresowianie na Śląsku po 1945 roku. Leksykon,* t. 2, pod red. K. Kleszcza i M. Kalczyńskiej, przy współpracy B. Maresz i J. Hytrek-Hryciuk, Opole 2024, s. 339–340.

[60] J. Wyrozumski, *Wspomnienie*…, s. 64.

[61] M.A. Klemenski, *Nabytki rękopiśmienne w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie w latach 2019–2023*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie" 2024, r. LXIX, s. 232–233.

[62] W. Pawłowicz, *Janina Kazimiera Berger-Mayerowa*, [w:] *Leksykon Kresowianie na Śląsku po 1945 r.*, https://leksykonkresowian.instytutslaski.pl/index.php/Janina_Berger-Mayerowa [dostęp: 20.05.2026]; W. Pawłowicz, *Janina Berger-Mayerowa (1900–1971) i Józef Mayer (1902–1966)*, [w:] *Bibliotekarze i pracownicy książki województwa śląskiego,* Warszawa 2021, s. 56–62; H. Recho-

byli Franciszek Berger, nauczyciel matematyki, i Aniela z domu Kuhn. Pochodziła z polskiej rodziny o tradycjach patriotycznych, jej dziadkowie byli powstańcami styczniowymi. Najpierw uczyła się w prywatnym gimnazjum Zofii Strzałkowskiej, a egzamin maturalny zdała w Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego we Lwowie. Studiowała na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jana Kazimierza i w 1932 roku uzyskała tytuł magistra historii oraz stopień doktora filozofii w zakresie historii społecznej i gospodarczej[63].

Dzięki stypendium Funduszu Kultury Narodowej w latach 1933–1937 była zatrudniona w Instytucie Historii Społeczno-Gospodarczej Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Gromadziła materiały źródłowe na temat dziejów gospodarczych i społecznych na ziemiach ruskich oraz prowadziła aktywną działalność naukową, wygłaszając referaty i pisząc recenzje publikowane w „Rocznikach Dziejów Społecznych i Gospodarczych". Należała do gremiów skupiających lwowskich historyków: Towarzystwa Naukowego (sekcja historii społecznej i gospodarczej) oraz Towarzystwa Historycznego (członek przybrany Wydziału Historyczno-Filozoficznego). We Lwowie wydała dwie prace naukowe: *Z dziejów książki gospodarczej w Polsce XVI w. Studium o Anzelmie Gostomskim* (1933) oraz *Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach. Działalność gospodarcza i społeczna Anny z Sapiehów Jabłonowskiej* (1936).

Po wyczerpaniu stypendium prawie przez pół roku pozostawała bez zatrudnienia. 20 czerwca 1938 roku otrzymała stanowisko bibliotekarki kontraktowej w Miejskiej Bibliotece Publicznej miasta Lwowa, jednak nie była zadowolona z warunków pracy i dlatego przeprowadziła się do Katowic. Nie znamy bliższych okoliczności tych przenosin, wiadomo tylko, że 1 listopada 1938 roku rozpoczęła pracę w Instytucie Śląskim jako pracownik naukowy. Wiosną 1939 roku przeniosła się do Śląskiej Biblioteki Publicznej, gdzie jako asystent biblioteczny pracowała do wybuchu wojny (najpierw w Dziale Czasopism, potem Egzemplarza Obowiązkowego). Ówczesny dyrektor Biblioteki Paweł Rybicki tak ją ocenił w piśmie skierowanym do Ministerstwa Oświaty z 1 stycznia 1946 roku:

> W krótkim zresztą okresie pracy przed wojną w Śląskiej Bibliotece Publicznej miałem możność poznać ją równocześnie jako wybitnie uzdolnioną bibliotekarkę, którą cechuje rzadkie połączenie dwu cech: mianowicie dokładności i umiejętności szybkiej pracy[64].

Okres II wojny światowej spędziła w rodzinnym Lwowie, dokąd ewakuowała się z Katowic w początkach września. Pod okupacją sowiecką pracowała w Bibliotece Instytutu Medycznego (1939–1941). Po zajęciu Lwowa przez Niemców, 1 grudnia 1941 roku, została zatrudniona w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Pracowała tam również w czasie drugiej okupacji radzieckiej, aż do końca września 1945 roku. W tej placówce miała kontakt z bogatym księgozbiorem naukowym i doświadczonymi bibliotekarzami, dzięki czemu ta wykształcona historyczka znacznie podwyższyła swoje kwalifikacje bibliotekarskie.

---

wicz, S*uum cuique. W dziewięćdziesięciolecie: sylwetki pracowników Biblioteki Śląskiej*, Katowice 2012, s. 95–104.

[63] Archiwum Zakładowe Biblioteki Śląskiej. Berger-Mayerowa Janina. Teczka personalna.

[64] Cyt. za: H. Rechowicz, S*uum cuique*…, s. 97.

We Lwowie 9 czerwca 1945 roku poślubiła Józefa Mayera, literaturoznawcę i bibliotekarza pracującego przed wojną w bibliotekach lwowskich (Baworowskich i Uniwersyteckiej) oraz w Śląskiej Bibliotece Publicznej w Katowicach. Jesienią 1945 roku małżonkowie opuścili Lwów i wyjechali na Górny Śląsk. Od 2 października tego roku Janina Berger-Mayerowa pracowała w katowickiej książnicy. Początkowo zajmowała się porządkowaniem i opracowaniem tzw. zbiorów zabezpieczonych i należała do referatu odpowiedzialnego za współpracę z instytucjami naukowymi i kulturalnymi. Zrekonstruowała również część zaginionego podczas wojny katalogu systematycznego Biblioteki.

Przez 16 lat kierowała Działem Zbiorów Specjalnych, który zaczęła tworzyć od podstaw w 1948 roku. Zgromadziła, uporządkowała i zabezpieczyła wraz z grupą pracowników Biblioteki w jednym miejscu zbiory zabytkowe i unikatowe książnicy: stare druki, rękopisy, kartografię, grafikę, muzykalia, ale także mikrofilmy. Dyrektor Rybicki doceniał jej zaangażowanie i ogromny wkład w rozwój Biblioteki Śląskiej. W opinii napisanej 7 lipca 1953 roku czytamy:

> Doktor Janina Berger-Mayerowa, kustosz Biblioteki Śląskiej, jest kierowniczką Działu Zbiorów Specjalnych Biblioteki, Działu, do którego założenia po wojnie walnie się przyczyniła. Mając odpowiednie przygotowanie naukowe i osiągnięcia w dziedzinie nauk historii gospodarczej i nauk pomocniczych historii, prowadzi założony przez siebie wymieniony poprzednio Dział z wielkim wkładem pracy i inicjatywy w naukowe opracowanie i udostępnianie cennych zbiorów specjalnych (starodruki, rękopisy, kartografia itd.) dla badań naukowych, szczególnie dla badań nad Śląskiem. Dr Mayerowa odznacza się gorliwością i ofiarnością tak w pracy zawodowej, jak i społecznej[65].

W latach 1957–1963 prowadziła szkolenia fachowe dla pracowników Biblioteki, uczyła młodsze pokolenia bibliotekarzy, jak obchodzić się ze starodrukami i rękopisami, badać ich proweniencję oraz chronić je przed zniszczeniem. Kształciła również bibliotekarzy w zakresie dziejów książki i korzystania z bibliografii specjalistycznych[66].

Prace badawcze Janiny Berger-Mayerowej koncentrowały się na najcenniejszych egzemplarzach oraz kolekcjach przechowywanych w zbiorach Biblioteki Śląskiej. Opisała m.in. unikatowe zbiory rękopiśmienne związane z Joachimem Lelewelem i Hugonem Kołłątajem. W zbiorach książnicy odnalazła ponad 200 nieznanych wcześniej poloników i silesiaców, które uzupełniają *Bibliografię* Estreichera. Współpracowała z redakcjami *Polskiego Słownika Biograficznego* i *Słownika pracowników książki polskiej*. Należała do Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego (działała w Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa) i Polskiego Towarzystwa Historycznego, była członkiem Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.

W 1964 roku ciężko zachorowała i musiała zrezygnować z pracy zawodowej. W 1965 roku przeszła na emeryturę, w kolejnym roku uzyskała dodatkowe świadczenie w postaci renty specjalnej, o którą wnioskował dyrektor Biblioteki Śląskiej Jacek Koraszewski. Zmarła 24 maja 1971 roku i została pochowana na cmenta-

[65] Tamże, s. 99.

[66] J. Berger-Mayerowa, *Dokumenty i materiały związane z karierą zawodową i działalnością naukową*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2568 III.

rzu przy ul. Henryka Sienkiewicza w Katowicach. Spoczywa we wspólnym grobie z mężem Józefem Mayerem, a w bezpośrednim sąsiedztwie znajdują się groby jej sióstr Gwidony i Marii.

Nie ulega wątpliwości, że przywołane w artykule badaczki – doktor Urszula Szumska i docent Julia Radziszewska – przyczyniły się w znaczącym stopniu do rozwoju nauk historycznych, ze szczególnym uwzględnieniem źródłoznawstwa, nie tylko na Górnym Śląsku, ale i w całej Polsce. Praca dokumentacyjna i troska o zabezpieczenie oraz zachowanie archiwum zbrodni wołyńskiej, wieloletnia praca nad komentowaniem i nowym przekładem *Roczników* a także odkrycie i opracowanie nieznanego tekstu Macieja Stryjkowskiego to niewątpliwe zasługi tych dwóch historyczek. Z kolei doktor Janina Berger-Mayerowa, która z poświęceniem pracowała przy zabezpieczaniu zbiorów bibliotecznych w Bytomiu po II wojnie światowej, zorganizowała od podstaw Dział Zbiorów Specjalnych Biblioteki Śląskiej i dokonała znaczących odkryć w zasobie starodrukowym książnicy. Pochodzące z Kresów Wschodnich historyczki przeniosły na Śląsk lwowskie tradycje, zamiłowanie do krytycznej pracy z materiałem źródłowym, niezwykłą sumienność i wręcz tytaniczną pracę, a jednocześnie były niezwykle wymagające wobec innych i samych siebie.

Źródła
(archiwalia i rękopisy)

Archiwum Zakładowe Biblioteki Śląskiej. Berger-Mayerowa Janina. Teczka personalna.

Archiwum Uniwersytetu Śląskiego. Akta osobowe dr hab. Julii Radziszewskiej, sygn. 3 / R sam.

Berger-Mayerowa J., *Dokumenty i materiały związane z karierą zawodową i działalnością naukową*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2568 III.

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach, Sprawa operacyjna dot. Szumska Urszula, sygn. IPN Ka 02/1614.

Bibliografia przedmiotowa

100 lat Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Czarnieckiego w Nisku (2012), pod red. M. Kowalika, Nisko: Liceum Ogólnokształcące im. Stefana Czarnieckiego w Nisku.

I. Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Zaleszczykach za rok szkolny 1937/1938 (1938), Zaleszczyki: Nakładem Dyrekcji Państwowego Gimnazjum.

XII. Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum Państwowego w Kamionce Strumiłłowej za rok szkolny 1930/31 (1931), Kamionka Strumiłłowa: nakładem Dyrekcji Gimnazjum Państwowego.

Baczkowski Krzysztof (2000), *Jan Dąbrowski (1890–1965)*, [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Humanistycznego*, pod red. J. Dybca, Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 324–333.

Dąbrowski Eugeniusz (1990), *Bez broni*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
Fic Maciej (2019), *Pół wieku edukacji historycznej na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Z dziejów Instytutu Historii UŚ (1969–2019)*, „Studia Historica Gedanensia", t. 10, s. 68–77.
Flis Irena, Zielińska Wiktoria (1987), *Przed i po II wojnie światowej*, [w:] *Szkoła w rysie historycznym i wspomnieniach*, Tarnobrzeg: Towarzystwo Przyjaciół Tarnobrzega, s. 99.
Gigilewicz Edward, Popek Leon, Sokołowski Paweł, Zych Tadeusz (2023), *Wstęp*, [w:] *Dokumenty zbrodni wołyńskiej*, t. 1, oprac. E. Gigilewicz i in., Warszawa-Lublin-Tarnobrzeg: Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, s. 7–36.
Hałaś Marcin (2004), *Dama niezłomna. Urszula Szumska*, „Życie Bytomskie", nr 12, s. 13.
Januszewska-Jurkiewicz Joanna (2012), *Kresowe rodowody kadry Uniwersytetu Śląskiego*, [w:] *Niezwykła wieź Kresów Wschodnich i Zachodnich. Wpływ lwowian na rozwój nauki i kultury na Górnym Śląsku po 1945 roku*, pod red. K. Heskiej-Kwaśniewicz, A. Ratusznej i E. Żurawskiej, Katowice: Studio NOA, s. 54–71.
Kaganiec Małgorzata (2014), *Kresowianie w Bytomiu*, Bytom: Epigraf Jan Kalnik, Teresa Kalnik, s. 23–26.
Kasprowska-Jarczyk Marta (2022), *Julia Maria Radziszewska*, [w:] *Leksykon Kresowianie na Śląsku po 1945 r.*, https://leksykonkresowian.instytutslaski.pl/index.php/Julia_Radziszewska [dostęp: 17.05.2026].
Kasprowska-Jarczyk Marta (2023), *Urszula Szumska*, [w:] *Leksykon Kresowianie na Śląsku po 1945 r.*, https://leksykonkresowian.instytutslaski.pl/index.php/Urszula_Szumska [dostęp: 15.05.2026].
Klemenski Marcin A. (2024), *Nabytki rękopiśmienne w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie w latach 2019–2023*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie", r. LXIX, s. 229–236.
Kozieł Danuta (2001), *Kronika sióstr Nazaretanek w Stryju z lat 1939–1945*, „Nasza Przeszłość", t. 95, s. 401–478.
Kozimala Irena (2013), *Koła Przyjaciół Harcerstwa w Okręgu Lwowskim Związku Harcerstwa Polskiego*, [w:] *Dziedzictwo Kresów: nauka i edukacja*, red. I. Kozimala, A. Królikowska, B. Topij-Stempińska, Kraków: Akademia Ignatianum; Wydawnictwo WAM, s. 205–228.
Kozimala Irma (2003), *Lwowska Chorągiew Harcerek ZHP w latach 1911–1939*, Przemyśl: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa.
Księga jubileuszowa z okazji 100-lecia Szkoły Realnej, Gimnazjum i Liceum w Tarnobrzegu (2009), pod red. T. Zycha, Tarnobrzeg: Liceum Ogólnokształcące w Tarnobrzegu.
Krzyk Regina (1996), *Działalność Państwowego Liceum Sztuk Plastycznych w Krakowie ze szczególnym uwzględnieniem założeń organizacyjno-programowych*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie", z. 179, s. 37–46.
Kulińska Lucyna (2002), *Dzieje Komitetu Ziem Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943–1947*, t. 1, Kraków: Oficyna Wydawnicza ABRYS, s. 347–446.

(m), *Upamiętnili Damę Niezłomną* (2014), „Życie Bytomskie", nr 6, s. 13.
My. Opowieści Smoleniaków (2008), przygotował zespół: M. Galiczek i in., Bytom: Wydawnictwo Hyla.
Nicieja Stanisław Sławomir (2005), *Alma Mater Opoliensis. Ludzie, fakty, wydarzenia. Księga jubileuszowa*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
Nicieja Stanisław Sławomir (2012), *Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych*, t. 1: *Lwów, Stanisławów, Tarnopol, Brzeżany, Borysław*, Opole: Wydawnictwo MS.
Nicieja Stanisław Sławomir (2013), *Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych,* t. 3: *Zaleszczyki, Kosów, Chodorów, Kałusz oraz Abacja*, Opole: Wydawnictwo MS.
Nicieja Stanisław Sławomir (2003), *Między Stanisławowem a Opolem. Urszula Szumska (1907–1994)*, „Indeks. Pismo Uniwersytetu Opolskiego", nr 3–4, s. 61.
„Non omnis moriar". Zmarli Pracownicy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 1968–2008 (2008), red. A. Barciak, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 302–303.
Oberc Maria (1978), *Profesor dr Izydora Dąmbska w tajnym nauczaniu*, „Ruch Filozoficzny", nr 2–4, s. 121–126.
Obercowa Maria (2001), *Kilka wspomnień o Izydorze Dąmbskiej*, [w:] *Izydora Dąmbska 1904–1983. Materiały z sympozjum „Non est necesse vivere, necesse est philosophari" Kraków, 18–19 grudnia 1998 r.*, zebrał i oprac. J. Perzanowski, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, s. 117–121.
Pawłowicz Weronika (2023), *Janina Kazimiera Berger-Mayerowa*, [w:] *Leksykon Kresowianie na Śląsku po 1945 r.*, https://leksykonkresowian.instytutslaski.pl/index.php/Janina_Berger-Mayerowa [dostęp: 20.05.2026].
Pawłowicz Weronika (2021), *Janina Berger-Mayerowa (1900–1971) i Józef Mayer (1902–1966)*, [w:] *Bibliotekarze i pracownicy książki województwa śląskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, s. 56–62.
Perkowska Urszula (2001), *Studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1945–1948/49*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
Polański Roman (1989), *Roman*, przeł. K. i P. Szymanowscy, Warszawa: Wydawnictwo Polonia.
Rechowicz Henryk (2012), S*uum cuique. W dziewięćdziesięciolecie: sylwetki pracowników Biblioteki Śląskiej*, Katowice: Biblioteka Śląska.
Redakcja (2014), *Szumska Urszula*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, z. 202, Warszawa: Instytut Historii PAN; Kraków: Polska Akademia Umiejętności, s. 375–376.
Reinhard-Chlanda Małgorzata (2014), *Włodzimierz Hodys – indywidualność pedagoga i animatora sztuki*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Arte et Educatione", t. 9, s. 175–186.
Sprawozdanie Polskiego Towarzystwa Historycznego 1 IV 1937–31 III 1938, dołączone do: „Kwartalnik Historyczny" 1938, t. 52, s. 54 [po zeszycie 4, z osobną numeracją od 1].

Studencki Władysław (1967), *Wieczory bytomskie (silva rerum)*, Wrocław: Ossolineum.

Sudoł Tomasz (2009), *Losy Bronisława Zybury i jego rodziny*, „Zeszyty Nowodębskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego", z. 6, s. 56–70.

Suchmiel Jadwiga (2000), *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939*, Częstochowa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie.

Sulima Zbigniew [oprac., 2016], *Stefan Radziszewski 1913–2015*, [w:] *Informator nr 22 Stowarzyszenia Wychowanków Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie*, Kraków: Stowarzyszenia Wychowanków Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie, s. 175–176.

Szulakiewicz Władysław (2012), *Stanisław Łempicki (1886–1947). Twórca lwowskiej szkoły historii wychowania*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Szwedo Bogusław (2013), *Wpisani w historię miasta. Tarnobrzeski słownik biograficzny,* t. 1, Tarnobrzeg: Wydawnictwo ARMORYKA, Radio Leliwa, s. 210–212.

Tablica pamiątkowa poświęcona dr Urszuli Szumskiej (2026), https://www.kul.pl/tablica-pamiatkowa-poswiecona-dr-urszuli-szumskiej,art_113818.html [dostęp: 1.08.2026].

Woźniczka Zygmunt (2016), *Historia współczesna i jej rola w kształtowaniu tożsamości na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w XX wieku jako problem badawczy i dydaktyczny*, [w:] *Badanie kultury. Ludzie, projekty, realizacje*, pod red. A. Gomóły i M. Pacukiewicza, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 182–205.

Wyrozumski Jerzy (2006), *55 lat pracy nad krytyczną reedycją dziejów Polski Jana Długosza*, „Nauka", nr 2, s. 153–166.

Wyrozumski Jerzy (2008), *Wspomnienie o Julii Radziszewskiej (1919–2008)*, „Alma Mater", nr 102, s. 64.

„Wyrósł z dobrego drzewa". Uniwersytet Śląski 1968–1998. Fakty, dokumenty, relacje (1998), red. A. Barciak, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Z odległej i nieodległej przeszłości. Rekonstrukcje, interpretacje, refleksje (2019), red. A. Żywczok, M. Kitlińska-Król, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 166–167.

Złota księga nauk humanistycznych 2004 (2004), red. K. Pikoń, Gliwice: Wyd. Helion.

Zych Tadeusz (2026), *Dr Urszula Szumska (1907–1994)*, https://www.kul.pl/dr-urszula-szumska-1907-1994,art_113816.html [dostęp: 1.08.2026].

Zych Tadeusz (2024), *Jeszcze o dr Urszuli Szumskiej*, „Dzikoviana. Rocznik Muzeum-Zamek Tarnowskich w Tarnobrzegu", t. X, s. 162–164.

Women from the Eastern Borderlands in the Historical Studies of Upper Silesia

Summary

The article recalls the profiles of women of Borderland origin who began or completed history studies at the Jan Kazimierz University in Lviv, and after 1945 associated their professional activity with the Silesian academic community. The author presents biographies of Urszula Szumska, who lived in Bytom from 1945, and Julia Radziszewska, who worked at the Pedagogical University from the academic year 1958/1959 and later at the University of Silesia in Katowice. Considerable space is devoted to discussing the scientific achievements of both researchers, with particular emphasis on their contributions to source studies. The article also mentions Janina Berger-Mayerowa, who graduated in history in Lviv but ultimately linked her career with the Silesian Library as a librarian and researcher of historical collections.

Keywords

Eastern Borderlands, Upper Silesia, historical sciences, source studies, Urszula Szumska, Julia Radziszewska, Janina Berger-Mayerowa

Frauen aus den polnischen Ostgebieten in den Geschichtswissenschaften Oberschlesiens

Zusammenfassung

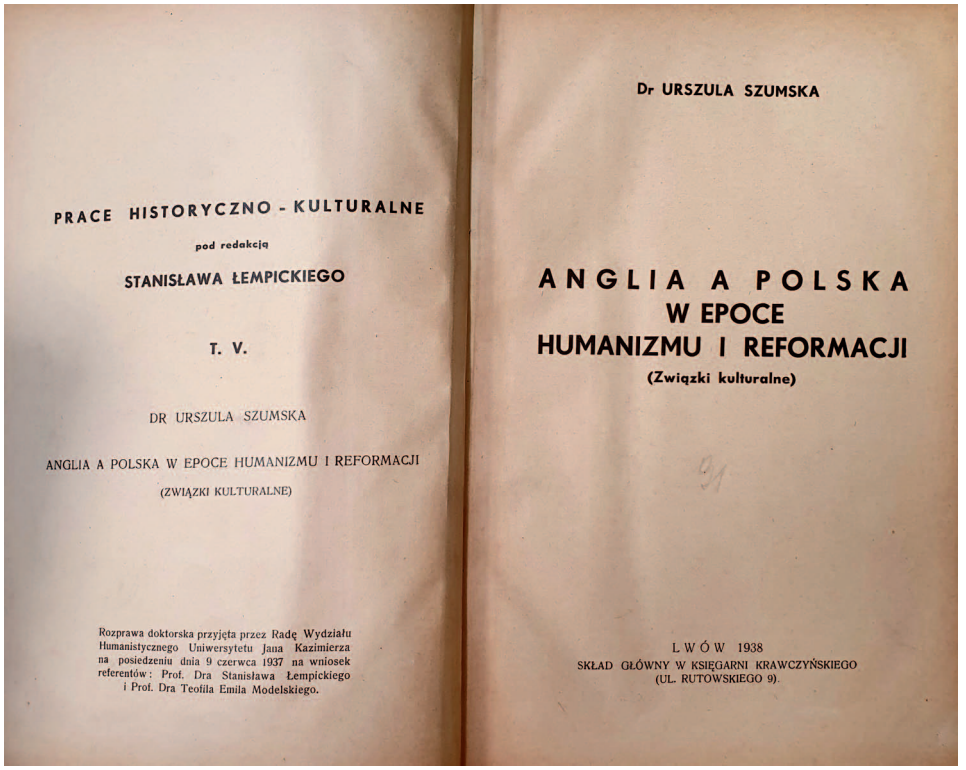
Der Beitrag erinnert an Frauen aus den polnischen Ostgebieten, die ihr Geschichtsstudium an der Jan-Kazimierz-Universität in Lemberg begonnen oder abgeschlossen hatten und nach 1945 ihre wissenschaftliche Laufbahn im oberschlesischen Wissenschaftsmilieu fortsetzten. Die Autorin stellt die Biographien von Urszula Szumska vor, die seit 1945 in Beuthen lebte, sowie von Julia Radziszewska, die seit dem Studienjahr 1958/1959 an der Pädagogischen Hochschule und später an der Schlesischen Universität in Kattowitz tätig war. Breiten Raum nimmt die Darstellung der wissenschaftlichen Leistungen beider Historikerinnen ein, wobei ihr Beitrag auf dem Gebiet der historischen Quellenkunde besondere Berücksichtigung findet. Darüber hinaus wird Janina Berger-Mayerowa vorgestellt, die ihr Geschichtsstudium in Lemberg absolvierte, ihre berufliche Laufbahn jedoch schließlich an der Schlesischen Bibliothek (*Biblioteka Śląska*) als Bibliothekarin und Forscherin auf dem Gebiet historischer Buchbestände fortsetzte.

Schlüsselwörter

polnische Ostgebiete, Oberschlesien, Geschichtswissenschaften, historische Quellenkunde, Urszula Szumska, Julia Radziszewska, Janina Berger-Mayerowa

Urszula Szumska
po obronie pracy doktorskiej
źródło: *Ślad przeszłości. Bytom wielokulturowy*, Bytom 2004

PRACE HISTORYCZNO - KULTURALNE

pod redakcją

STANISŁAWA ŁEMPICKIEGO

T. V.

DR URSZULA SZUMSKA

ANGLIA A POLSKA W EPOCE HUMANIZMU I REFORMACJI

(ZWIĄZKI KULTURALNE)

Rozprawa doktorska przyjęta przez Radę Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jana Kazimierza na posiedzeniu dnia 9 czerwca 1937 na wniosek referentów: Prof. Dra Stanisława Łempickiego i Prof. Dra Teofila Emila Modelskiego.

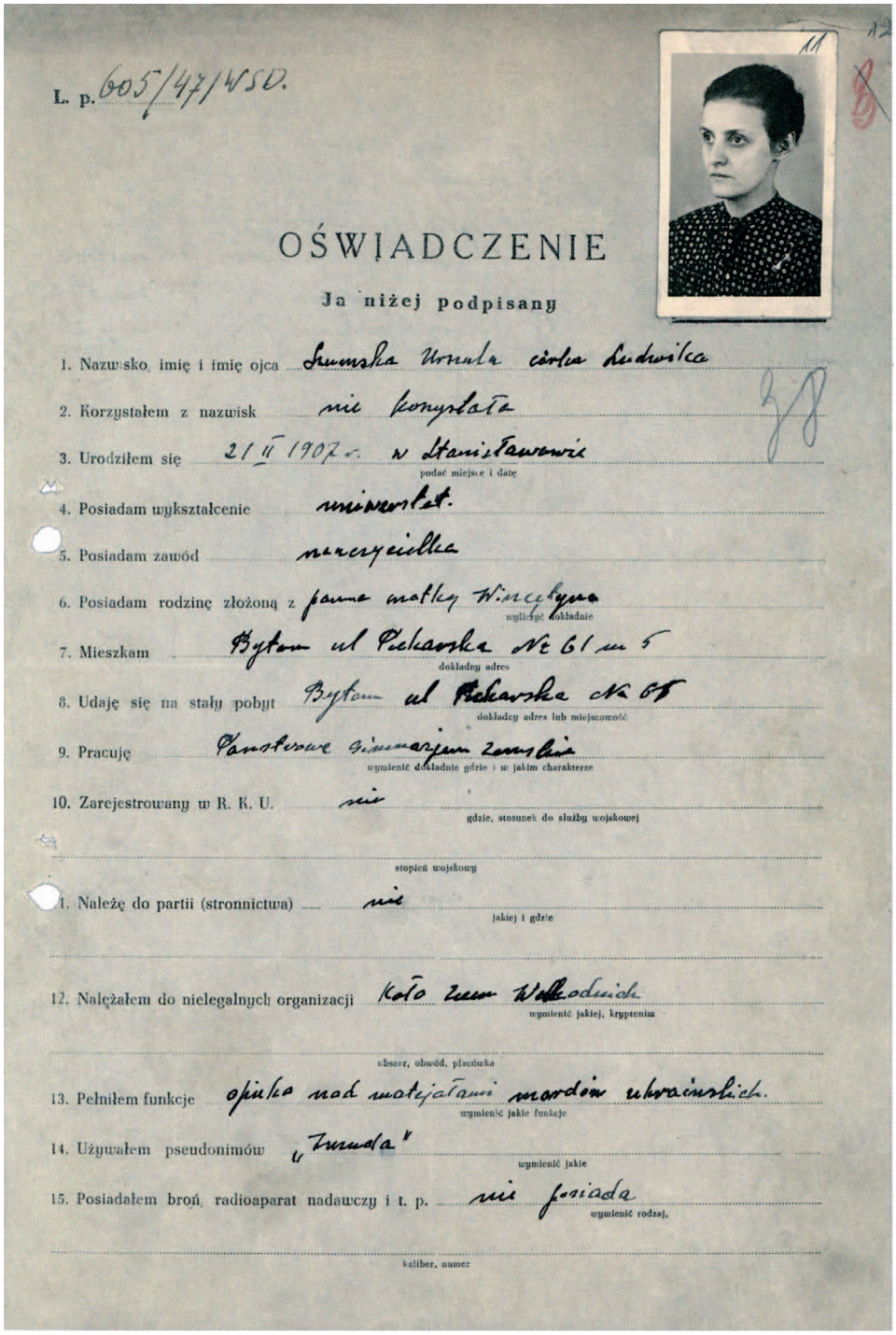
Dr URSZULA SZUMSKA

ANGLIA A POLSKA
W EPOCE
HUMANIZMU I REFORMACJI

(Związki kulturalne)

L W Ó W 1938
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI KRAWCZYŃSKIEGO
(UL. RUTOWSKIEGO 9).

Rozprawa doktorska Urszuli Szumskiej wydana drukiem w ramach serii „Prace Historyczno-Kulturalne" redagowanej przez profesora Stanisława Łempickiego

L. p. 605/47/WSO.

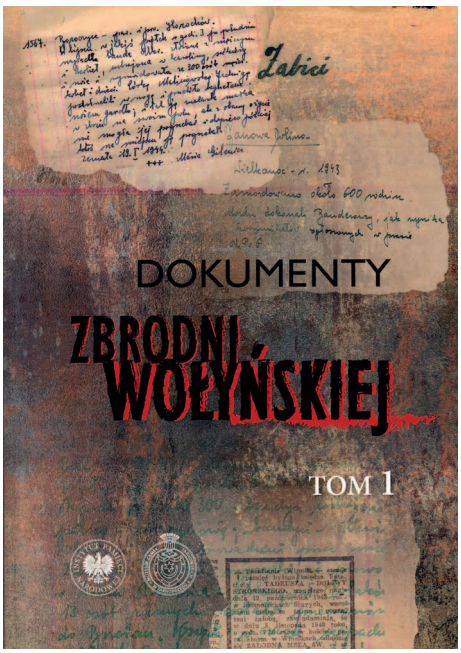
OŚWIADCZENIE

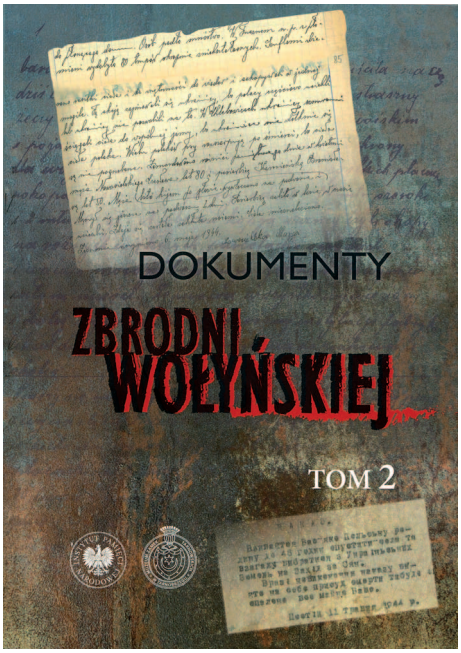
Ja niżej podpisany

1. Nazwisko, imię i imię ojca Szumska Urszula córka Ludwika
2. Korzystałem z nazwisk nie korzystała
3. Urodziłem się 21.II.1907 r. w Stanisławowie (podać miejsce i datę)
4. Posiadam wykształcenie uniwersyt.
5. Posiadam zawód nauczycielka
6. Posiadam rodzinę złożoną z żona matka Wincentyna (wyliczyć dokładnie)
7. Mieszkam Bytom ul Piekarska Nr 61 m 5 (dokładny adres)
8. Udaję się na stały pobyt Bytom ul Piekarska Nr 61 (dokładny adres lub miejscowość)
9. Pracuję Państwowe Gimnazjum Zawodowe (wymienić dokładnie gdzie i w jakim charakterze)
10. Zarejestrowany w R. K. U. nie (gdzie, stosunek do służby wojskowej)
11. (stopień wojskowy)
12. Należę do partii (stronnictwa) nie (jakiej i gdzie)
13. Należałem do nielegalnych organizacji koło Ziem Wołkowyńsk. (wymienić jakiej, kryptonim)
14. (obszar, obwód, placówka)
15. Pełniłem funkcje opieka nad matkami mordów ukraińskich. (wymienić jakie funkcje)
16. Używałem pseudonimów „Zuzula" (wymienić jakie)
17. Posiadałem broń, radioaparat nadawczy i t. p. nie posiada (wymienić rodzaj, kaliber, numer)

Oświadczenie amnestyjne Urszuli Szumskiej z 19 kwietnia 1947 roku, przechowywane w Archiwum IPN w Katowicach

źródło: *Dokumenty zbrodni wołyńskiej*, t. 1, Warszawa-Lublin-Tarnobrzeg 2023

Dwa tomy materiałów zebranych przez Urszulę Szumską,
wydane przez Instytut Pamięci Narodowej

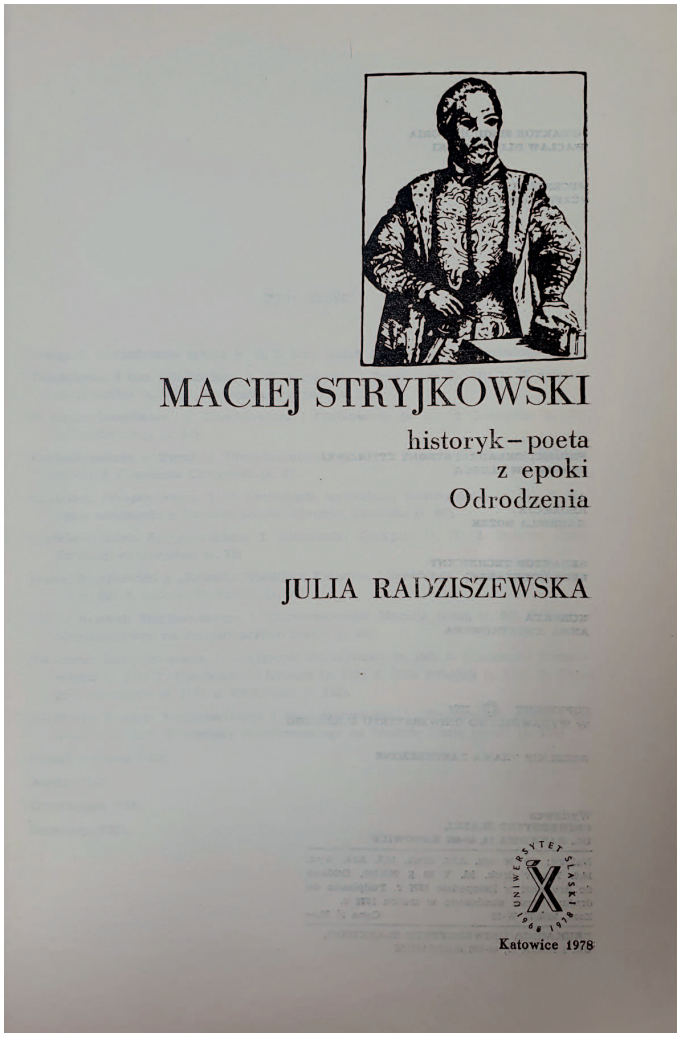
Urszula Szumska (1977)

źródło: „Indeks. Pismo Uniwersytetu Opolskiego" 2003, nr 3, s. 61

Julia Radziszewska

źródło: „Alma Mater. Miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego" 2008, nr 102, s. 64

Monografia Macieja Stryjkowskiego opracowana przez Julię Radziszewską